

litin ilmastosuunnitelma

2025–2029

Toimenpiteiden tarkemmat sisällöt

Sisällysluettelo

1. Ilmastojohtamisen toimenpiteet	2
2. Energian ja kulutuksen toimenpiteet	8
3. Kestävän liikkumisen toimenpiteet	14
4. Kestävän ruokajärjestelmän toimenpiteet	19
5. Luonnon ja maankäytön toimenpiteet	23
6. Ilmastomuutokseen varautumisen toimenpiteet	28
7. Viestinnän ja ympäristökasvatuksen toimenpiteet	33

1. Ilmastojohtamisen toimenpiteet

Toimenpide	Tausta	Toimenpiteen kuvaus
Ilmastotavoitteiden lisääminen kunnan strategiaan	Kunnassa on oltava strategia, jossa valtuusto päättää kunnan toiminnasta ja pitkän aikavälin tavoitteista. Kuntastrategia ohjaa kunnan keskeistä päätöksentekoa, suunnittelua ja kehittämistä. Jotta kunnan ilmastosuunnitelman tavoitteet ja toimenpiteet voidaan saavuttaa, tulee ne sisällyttää myös osaksi kunnan strategiaa.	Strategiassaan kunta määrittää sen tulevaisuuden suuntaa sekä ohjaa päätöksentekoa ja toimintaa. Ilmastosuunnitelman toimenpiteet ohjaavat kuntaa kestävään tulevaisuuteen ja toimivat osaltaan tapana toteuttaa kunnan strategiaa. Johdonmukainen ja suunnitelmallinen ilmastotyö takaa kuntalaisten hyvinvoinnin nyt ja myös tulevaisuudessa sekä lisää alueen elinvoimaa, minkä vuoksi ilmastosuunnitelma on tärkeää viedä osaksi kunnan strategiaa.
Ilmastosuunnitelman säännöllinen seuranta, päivittäminen ja raportointi	Hyvälläkään suunnitelmalla ei saavuteta tavoitteita, jollei sen toteutukseen ja seurantaan sitouduta. Sitoutumalla ilmastosuunnitelman säännölliseen seurantaan ja päivittämiseen, voidaan varmistaa suunnitelman merkitys kunnan kokonaiskestävyyteen.	Kunnan ilmastosuunnitelman toteutumista seurataan, toimenpiteitä päivitetään ja toimista raportoidaan kunnassa seuraavasti: * Toimenpiteiden toteutumista seurataan kunnan johtoryhmässä, ilmastotyöryhmässä tms. säännöllisesti vähintään kaksi kertaa vuodessa. * Ilmastotyön kustannuksista laaditaan vuosittain suunnitelma, joka hyväksytään seuraavan vuoden talousarviossa. * Suunnitelman etenemisestä raportoidaan vuosittain tilinpäätöksen yhteydessä kunnanvaltuustolle. * Hinku-kunnat tekevät vuosittain raportin ilmastotyön etenemisestä Suomen ympäristökeskus Sykelle.
Ilmastojohtajan tai -koordinaattorin nimeäminen kuntaan	Ilmastotyön ja viestinnän tehokkaaseen toteuttamiseen sekä seurantaan vaaditaan koordinoitua. Kuntaan nimetty ilmasto- ja	Ilmasto- ja kestävyysasiat liittyvät kunnan kaikkien toimialojen työhön. Tämän vuoksi toiminnan koordinointi ja seuranta on tärkeää. Myös sisäinen ja

	ympäristötyön johtaja tai koordinaattori osallistuu kunnan johtoryhmään, jolloin voidaan jo toimintoja suunnitellessa huomioida kestävyysnäkökohdat.	ulkoinen viestintä on helpompaa ja vaikuttavampaa, kun sen koordinointiin on nimetty henkilö. Monien toimenpiteiden toteuttaminen on tehokkaampaa yhteistyössä muiden kuntien tai toimijoiden kanssa, mikä edellyttää osallistumista yhteiseen kehittämiseen. Myös mahdollisen ulkopuolisen rahoituksen haku edellyttää jonkunlaista työpanosta, mutta voi toisaalta tuoda merkittävää lisäresurssia konkreettiseen tekemiseen. Ilmastojohtajalle tai -koordinaattorille tuleekin varata työaika alueellisissa ja kansallisissa verkostoissa toimimiseen (esim. maakunnan ilmastotyöryhmä, HINKU-verkosto, Kuntaliiton ilmastoverkosto). Ilmastojohtajan tai -koordinaattorin nimeäminen ei edellytä uuden henkilön palkkausta, vaan se voidaan toteuttaa nykyisiä työnkuvia muuttamalla. On myös mahdollista, että koordinaattori olisi useamman kunnan yhteinen.
Ilmastosuunnitelman perehdytys uudelle valtuustolle	Vastuullisen päätöksenteon ja määrätietoisen ilmastotyön tekemiseen tarvitaan tietoa. Uuden valtuuston on helpompaa sitoutua ja toteuttaa ilmastosuunnitelman toimenpiteitä, kun päättäjillä on ymmärrys kunnan tavoitteista ja kestävyystyön tarpeellisuudesta.	Valtuusto hyväksyy ilmastosuunnitelman ja työn jatkuvuuden takaamiseksi on tärkeää, että myös seuraavan kauden kuntapäättäjät ymmärtävät ilmastosuunnitelman sisällön sekä toteuttamisen tarpeen. Järjestetään uusille valtuutetuille valtuustokauden alussa koulutus ja/tai työpaja, jossa käydään läpi kunnan ilmastotavoitteet, esitellään ilmastosuunnitelma sekä käydään keskustelua kunnan ilmastotyön toteuttamisesta ja painopisteistä.

		Maakunnan ilmastoasiantuntija voi auttaa perehdytyksen järjestämisessä osana ClimateGo -hanketta.
Asiantuntijoiden hyödyntäminen kunnan johtoryhmässä ja päätöksenteossa	Kunnan johtoryhmässä, valtuustossa ja kunnanhallituksessa käsiteltäviin asioihin liittyy usein ilmasto- ja kestävyysnäkökohtia, joista on hyvä kuulla kyseisen aihealueen asiantuntijan näkemys. Näin varmistetaan, että päätöksenteossa on huomioitu riittävästi eri näkökohdat.	Kunnan johtoryhmään sekä valtuuston ja hallituksen kokouksiin kutsutaan mukaan ympäristöalan asiantuntija. Toiminta on tehokkaampaa ja riskit voidaan välttää paremmin, kun ympäristö huomioidaan jo valmisteluvaiheessa esimerkiksi maankäytön suunnittelussa ja uusille alueille tehtävissä hankkeissa. Asiantuntijana voi toimia esimerkiksi kunnan ympäristötarkastaja, kansallisen tutkimuslaitoksen tai alueen korkeakoulun asiantuntija, tai luonnonsuojeluyhdistyksen edustaja. Jos ympäristön edustus ei ole mukana kaikissa kokouksissa, on sen hyvä olla ainakin tarvittaessa saatavilla sekä mukana kokouksissa vähintään kaksi kertaa vuodessa.
Ympäristö- ja ilmastovaikutusten huomiointi päätöksenteossa ja hankkeissa	Kaikilla kunnassa tehtävillä päätöksillä ja linjauksilla on suoria tai välillisiä vaikutuksia kunnan ympäristöön ja ilmastopäästöihin. Ympäristö- ja ilmastovaikutusten huomiointi ja vähentäminen kunnan operatiivisessa toiminnassa luovat pohjan kestäväälle toiminnalle.	Järkevä, ympäristönäkökulmat huomioiva päätöksenteko on vastuullista ja voi ennaltaehkäistä ympäristölle syntyvää haittaa. Jo suunnitteluvaiheessa on tärkeää huomioida päätöksestä aiheutuvat vaikutukset ympäristöön ja kasvihuonepäästöihin sekä käydä näistä keskustelua. Kestävässä päätöksenteossa huomioidaan ja pyritään minimoimaan ympäristövaikutukset jo suunnitteluvaiheessa ja vältetään näin lisäkustannukset sekä ristiriidat jatkossa. Myös hiilineutraalien kuntien Hinku-verkoston kriteerit edellyttävät kasvihuonepäästönäkökulman huomioimista kunnan päätöksenteossa.

		Ympäristö- ja ilmastovaikutukset huomioidaan päätöksenteossa ja tehdyt huomiot kirjataan päätökseen. Merkittävissä päätöksissä tehdään lakisääteinen ennakkovaikutusten arviointi, jossa huomioidaan ympäristö- ja ilmastovaikutukset.
Ympäristö- ja ilmastovaikutusten huomiointi hankinnoissa	Julkiset hankinnat ovat merkittävä keino edistää kestävyystavoitteita. Kunta voi vaikuttaa harkituilla hankinnoilla omiin ilmasto- ja ympäristövaikutuksiinsa sekä tukea paikallisia yrityksiä.	Tavoitteena on, että kaikki kunnassa hankintoja tekevät tiedostavat kestävyysnäkökohdat valintoja tehdessään. Ensimmäinen lähtökohta on välttää turhia hankintoja ja edistää tuotteiden uudelleenkäyttöä ja kierrätystä. Pienissä hankinnoissa sovelletaan omaa harkintaa vaihtoehtojen kestävydestä ja isommista yli 10 000 euron suuruisista hankinnoista tehdään erillinen ympäristö- ja ilmastovaikutusten arviointi, mikä raportoidaan hankintapäätöksessä. Ympäristö- ja ilmastovaikutusten huomiointi lisätään kunnan hankintaohjeistukseen ja henkilöstölle järjestetään koulutusta arviointien tekemisestä.
Ekotukitoimintaan liittymisen selvittäminen	Jotta kunta voi kannustaa muita ilmastotyöhön, on tärkeää näyttää myös esimerkkiä omalla toiminnalla. Henkilöstöltä saadun palautteen perusteella kunnan päivittäisessä toiminnassa on kehitettävää esimerkiksi jätteiden lajittelun ja energian säästämisen suhteen.	Kunta selvittää mahdollisuudet liittyä mukaan ekotukitoimintaan. Ekotukitoiminta on maksutonta matalan kynnyksen ympäristö- ja ilmastoasioiden hallintaa. Ekotukiverkostosta saa valmista materiaalia ja koulutusta ja kunta voi itse päättää toiminnan painopisteet ja laajuuden. Organisaation toimipisteille nimetään ekotukihenkilöt, jotka osallistuvat yhteisiin koulutuksiin ja kehittämiseen. Ekotukihenkilöt edistävät kestävää toimintaa omissa yksiköissään ja ohjaavat myös työkavereita.
Ympäristö- ja ilmastoasiat	Tapahtumien ja tilaisuuksien kautta voidaan näyttää esimerkkiä kestävästä valinnoista ja	Kiinnitetään tapahtumien järjestelyissä huomiota jätehuollon ja lajittelun järjestämiseen, sen

tilaisuuksissa ja tapahtumissa	kannustaa osallistujia muuttamaan omaan toimintaansa. On tärkeää, että kunta osoittaa vastuullisuutta omissa tilaisuuksissaan sekä muiden kanssa yhteistyössä järjestettävissä tapahtumissa.	ohjeistukseen sekä energiankulutuksen ja päästöjen minimoimiseen. Tarjoiluissa suositetaan kasvis- ja lähiruokaa. On tärkeää huomioida myös tapahtumaan kulkeminen ja tarjota mahdollisuuksien mukaan vaihtoehtoisia kulkutapoja yksityisautoilulle.
Osallistuvan budjetin avustus ilmastotoimenpiteelle	Osallistuva budjetointi on maailmanlaajuisesti yksi suosituimmista kansalaisosallistumisen menetelmistä, jossa kansalaiset saavat osallistua yhteisten verovarojen käytön suunnitteluun. Osallistuvan budjetoinnin käyttömahdollisuudet ja -tavat ovat moninaisia.	Edistetään ilmastotyötä ja kuntalaisten osallistumismahdollisuuksia tarjoamalla esimerkiksi 5000 e suuruinen osallistuvan budjetoinnin määräraha ilmastotoimien tekemiseen.
Ympäristönäkökulmien huomioiminen yhdistysten avustuksissa	Kunta tukee alueen yhdistysten toimintaa erilaisilla avustuksilla. On tärkeää pitää huolta siitä, ettei kunnan maksamista avustuksista aiheudu haittaa ympäristölle. Avustuksillaan kunta voi myös tukea ja kannustaa yhdistyksiä toimimaan ilmaston ja ympäristön kannalta kestävämmiin.	Esitetään yhdistyksille avustushakemusten yhteydessä kysymys ympäristöasioiden huomioimisesta ja kannustetaan avustuksia hakevia/saavia yrityksiä huomioimaan ilmasto- ja ympäristönäkökulmat omassa toiminnassaan.
Yhdistysten kuuleminen päätöksenteossa	Kunnassa toimivilla yhdistyksillä on usein hyvä paikallistuntemus ja monenlaista ympäristöosaamista. Kunnan onkin kannattavaa kuulla yhdistysten mielipiteitä ennen päätöksentekoa esimerkiksi maankäytön suunnittelussa ja muissa merkittävissä hankkeissa.	Pyydetään paikallisilta yhdistyksiltä kuten luonnonsuojeluyhdistyksiltä, metsästysseuroilta ja muilta yhdistyksiltä kommentteja tai lausuntoja kaavoitushankkeiden ja muiden ympäristöön- ja ilmastoon vaikuttavien hankkeiden suunnittelussa. Näin voidaan jo suunnitteluvaiheessa tunnistaa paremmin suojelun tarpeet, minimoida ympäristö- ja ilmastovaikutuksia sekä vähentää päätösten jälkeisiä hallinnollisia valituksia.
Kansalliseen päätöksentekoon vaikuttaminen ja yhteistyö	Kunnissa tehtävä ilmastotyö pohjautuu EU:n ja kansallisen tason linjauksiin sekä päätöksentekoon. Lisäksi ilmastomuutokseen vaikuttavista asioista päätetään alueellisella	On tärkeää, että kunnat osallistuvat aktiivisesti ilmastoasioihin liittyvään päätöksentekoon alueellisella, kansallisella ja EU-tasolla. Asioiden valmistelussa on hyvä hyödyntää kunnan omia asiantuntijoita ja

	tasolla esimerkiksi maakuntavaltuustossa. Kunnat voivat vaikuttaa alueelliseen, kansalliseen ja EU-tason säätelyyn esimerkiksi lausuntojen kautta.	tarvittaessa ulkopuolista apua. Kunta tekee aktiivista yhteistyötä päättäjien kanssa muun muassa työryhmien ja poliittisen vaikuttamisen kautta. Kunta osallistuu aktiivisesti maakunnan ilmastotyöhön sekä antaa lausuntoja keskeisistä lakiehdotuksista kansallisella tasolla. Lisäksi kunta tekee ilmastoyhteistyötä esimerkiksi Kuntaliiton ja Hinku-verkoston kanssa. Kunta kannustaa myös kuntalaisia aktiiviseen vaikuttamiseen muun muassa äänestämisen ja kansalaisaloitteiden kautta.
--	---	--

2.Energian ja kulutuksen toimenpiteet

Toimenpide	Tausta	Toimenpiteen kuvaus
Kuntien energiatehokkuus-sopimuksen toteutus ja seuranta	Kuntien energiatehokkuussopimukseen (KETS) liittyneet kunnat tehostavat energiankäyttöään ja säästävät näin kustannuksissa sekä vähentävät päästöjä. Konkreettisten ilmasto- ja kustannushyötyjen saavuttamiseksi toteutetaan säännöllisiä energiakatselmuksia sekä energiatehokkuutta parantavia toimenpiteitä ja investointeja.	Energiatehokkuussopimus edellyttää systemaattista toimintaa, toimien seurantaa ja raportointia. Toimenpanoon ja raportointiin saa tukea Motivalta. Toteutettavat toimenpiteet voivat liittyä mm. katuvalaistuksen tehostamiseen, lämpimän veden kulutuksen vähentämiseen, laiteinvestointeihin tai seurannan tehostamiseen.
Energiatehokkaiden ratkaisujen löytäminen ja tukeminen	Kunnan tulee aktiivisesti etsiä toimivia energiatehokkuutta edistäviä toimenpiteitä ja tukea niiden toteutusta omassa kunnassa. Toimia seurataan ja kehitetään jatkuvasti.	Energian säästöön ja energiatehokkuuteen liittyvien ratkaisujen seuranta esim. osana energiatehokkuussopimuksen verkostoja tai muita kunta- ja asiantuntijaverkostoja. Osallistuminen toimintaa tukeviin hankkeisiin sekä tulosten viestintä osana muiden toimijoiden kannustusta omiin toimiin.
Kunnan kestävä uudisrakentaminen	Kunnan kestävällä uudisrakentamisella saadaan pitkäikäisiä, energia- ja ympäristötehokkaita rakennuksia, jotka ovat käyttäjilleen turvallisia ja terveellisiä. Elinkaariajattelun mukaisesti investoinnin suunnittelussa arvioidaan koko elinkaaren aikaisia kustannuksia ja vaikutuksia.	Kunta arvioi uudisrakentamisessaan rakennuksen elinkaaren aikaiset kustannukset sekä ympäristövaikutukset tavoitteena pitkäikäinen ja monikäyttöinen rakentaminen. Esim. teknisten ominaisuuksien parantaminen voi lisätä hankintakustannuksia, mutta tuottaa merkittäviä säästöjä sekä päästövähennyksiä rakennuksen koko elinkaaren aikana. Rakennustuotteiden ja -materiaalien valinta on yksi tärkeä osa kestävä ja viihtyisän rakennuksen suunnittelua. Suositetaan puurakentamista.
Tilojen käyttöasteen nostaminen	Tilojen käyttöasteen nostaminen ja turhien tilojen karsiminen vähentää turhia päästöjä ja	Kunnan tilojen ja kiinteistöjen käyttöasteita tarkastelemalla saadaan tilat tehokkaampaan käyttöön ja turhista tiloista luovutaan. Tilojen käyttötarkoitusta

	kustannuksia, joita tilojen lämmityksestä ja ylläpidosta muodostuu.	voidaan tarvittaessa muuttaa ja tarjota tiloja eri toimijoiden käyttöön, jolloin saadaan asukkaille lisää palveluita ja harrastusmahdollisuuksia. Vanhojen tilojen osalta kunnostus on ympäristönäkökulmasta yleensä parempi vaihtoehto kuin purkaminen ja uuden rakentaminen, mutta tiloja tulee tarkastella tapauskohtaisesti.
Uusiutuvan sähkön hankinta kunnan kiinteistöihin	Uusiutuvan sähkön hankinta kunnan kiinteistöihin on tärkeää fossiilisista polttoaineista irtautumisessa ja ilmastotavoitteiden saavuttamisessa.	Kotimaisen uusiutuvan energian hyödyntäminen vähentää päästöjä sekä mahdollistaa lisääntyvät investoinnit. Esimerkkiä näyttämällä ja tiedottamalla voidaan kannustaa myös kuntalaiset ja yritykset suosimaan uusiutuvaa energiaa.
Energianeuvonta ja kestävän rakentamisen ohjeistus	Asumisessa syntyy merkittävä osan suomalaisten hiilijalanjäljestä. Asukkaiden neuvonta energia-asioissa sekä kestävän rakentamisen ohjeistuksen kokoaminen auttavat kuntalaisia vähentämään asumisen päästöjä sekä säästämään rahaa ja energiaa.	Kunta tehostaa energianeuvontaa rakentamisen lupa- ja muiden palveluiden yhteydessä. Yhteistyö alueellisen energianeuvonnan ja esim. alueen korkeakoulujen kanssa tehostaa toimintaa. Kunta tuottaa kestävän rakentamisen ohjeistuksen, jossa on huomioitu sekä uudis- että korjausrakentaminen. Ohjeistus voidaan koota yhdessä useamman kunnan kanssa.
Energiaa säästävien laitteiden hankinta ja sähköistäminen	Energiatehokkuus on keskeinen toimenpide ilmastovaikutusten vähentämiseksi ja energian säästämiseksi. Hankinnoissa tulee huomioida laitteiden energialuokat sekä siirtyä mahdollisuuksien mukaan esim. pienkoneissa sähkökäyttöisiin laitteisiin. Myös palveluntarjoajilta voidaan asteittain edellyttää vähäpäästöisten laitteiden käyttöä.	Energiatehokkuuden huomioiminen laitteiden hankinnassa säästää energian lisäksi kustannuksia ja vähentää energiankulutuksen kasvihuonekaasupäästöjä. Kiinteistöissä on kannattavaa hyödyntää energiaa säästäviä älyratkaisuja ja esim. digitaalisia ohjauspalveluita. Hankinnan lisäksi on tärkeää käyttää laitteita energiatehokkaasti.
Kestävien digitaalisten ratkaisuiden	Digitalisaatiolla on ympäristön kannalta kaksoisrooli. Digitalisaatio mahdollistaa	Kasvava dataliikenne kuluttaa yhä enemmän sähköä. ICT-sektorilla on kuitenkin mahdollista tuottaa

käyttöönotto ja kehittäminen	ympäristön kannalta kestäviä ratkaisuja, mutta toisaalta lisääntynyt käyttö kasvattaa energian ja materiaalien kulutusta.	ohjelmointiratkaisuja, jotka vaativat vähemmän tallennustilaa, laskentaa ja tiedonsiirtoa. Kunnan hankinnoissa tuleekin kiinnittää huomiota digitaalisten palveluiden datankäyttöön ja sitä kautta sähkönkulutukseen. Palveluntuottajilta selvitetään palveluiden käytön aikainen energiankulutus ja uusia palveluita hankittaessa sisällytetään tämä hankintakriteereihin. Vihreän koodauksen avulla voidaan saavuttaa merkittäviä kustannussäästöjä. Motiva on julkaissut vuonna 2024 ohjelmistohankintoihin vastuullisuuskriteerit, joista voi valita käyttöön omiin painotuksiin sopivat kohdat.
Ruoka- ja siivouspalveluiden ilmastotoimet	Ruoka- ja siivouspalveluissa voidaan toteuttaa monia käytännön kestävyystoimia. Nämä liittyvät niin henkilöstön koulutukseen, hankintoihin kuin esimerkiksi energiansäästöön.	Jatketaan ja kehitetään ruoka- ja siivouspalveluiden ilmastotoimia. Osallistutaan aiheeseen liittyviin koulutuksiin, kuten kasvisruokailun tai kierrätyksen kehittämiseen. Tarkastellaan työprosesseja ja edistetään energia- ja materiaalitehokkuutta sekä vedensäästöä. Ruokapalveluissa tarjotaan päivittäin linjastossa kasvisruokaa ja lisätään kasvis-, lähi- ja sesonkiruoan käyttöä. Suositetaan järvikalaa. Osallistutaan teemaviikkoihin, kuten Ympäristöviikot ja Energiansäästöviikko. Minimoidaan ruokahävikki eri vaiheissa. Siivouksessa vähennetään veden ja kemikaalien kulutusta sekä minimoidaan pakkausjätteen määrää. Myös muissa hankinnoissa ja päivittäisissä käytännöissä huomioidaan kestävyysnäkökohdat.

Kunnan irtaimiston ja materiaalien uudelleenkäytön tehostaminen	Kunnan käyttökelpoisen irtaimiston ja materiaalien uudelleenkäyttö on tärkeä askel kohti kiertotaloutta ja luonnonvarojen säästämistä. Kiinteistöjen remonttien, purkamisen tai toiminnan muuttamisen yhteydessä huolehditaan ajoissa käyttökelpoisen irtaimiston, kiintokalusteiden ja huonekalujen uudelleenkäyttö ja välittäminen kiertoon muihin kohteisiin tai kuntalaisille. Käyttökelpoisten tavaroiden kierrättämiseksi suunnitellaan viestintäkanava tai työkalu, jotta materiaalit saadaan tehokkaasti kiertoon.	Tehdään purkukatselmus isommissa purkukohteissa. Varmistetaan kaluston tehokas kierrätys ja selvitetään myös rakennusmateriaalien kierrättämismahdollisuuksia uusiin kohteisiin.
Aurinkosähköjärjestelmät kunnan kiinteistöihin	Aurinkosähköjärjestelmät kuntien kiinteistöissä vähentävät sähköntuotannon päästöjä sekä ostoenergian tarvetta. Puhtaan sähkön hyödyntäminen ja paikallisen energiantuotannon tukeminen ovat olennainen osa ilmastotoimia.	Kunta lisää aurinkopaneeleja kiinteistöihinsä sekä viestii jo käytössä olevista ratkaisuista sekä asukkaille että kuntaorganisaation sisäisesti. Esimerkiksi kouluihin tai muihin julkisiin tiloihin voidaan asentaa näyttöjä, joista voi seurata aurinkosähkön tuottoa. Aurinkosähkön käytön kautta toimitaan esimerkkinä kuntalaisille ja paikallisille yrityksille ja kiritetään heitä aurinkopaneeleiden hankkimiseen.
Uusiutuvan energian investointien edistäminen	Uusiutuvan energian hankkeet tuovat kuntaan merkittäviä mahdollisuuksia sekä talouden että puhtaan energian tuotannon lisäämisen näkökulmista. Etenkin isommissa hankkeissa on kuitenkin harkittava tarkkaan niiden sijoittuminen ottaen huomioon luonto- ja ympäristövaikutukset sekä esimerkiksi alueen virkistysarvot.	Kunta voi tukea uusiutuvan energian hankkeiden sijoittumista alueelleen muun muassa kaavoituksen ja luvituksen kautta. Toiminnan edellytyksenä on kuitenkin riittävän osaamisen ja resurssien varmistamisen kaavoituksessa ja suunnittelussa eri tasoilla. Tämä voi tarkoittaa esim. koulutuksia, verkostoyhteistyötä tai ulkopuolisten asiantuntijoiden hyödyntämistä. Hankkeiden arvioinnissa on tarpeen tehdä yhteistyötä sekä muiden kuntien että alueellisten toimijoiden kanssa, jotta myös hankkeiden yhteisvaikutukset otetaan huomioon.

Kannustin kotitalouksien energiatoimien edistämiseksi	Rakennusten energiatehokkuuden parantaminen sekä uusiutuvan energian käytön lisääminen ovat keskeisiä ilmastotoimia. Kunta kannustaa asukkaita toimiin tarjoamalla tietoa vaihtoehtoista sekä kehittämällä kannustimen energiainvestointeja tekeville kotitalouksille.	Selvitetään ja otetaan käyttöön keino kannustaa kuntalaisia energiatehokkuuteen tai uusiutuvaan energiaan liittyviin investointeihin. Kannustin voi olla esimerkiksi aurinkopaneelien yhteishankinta, alennus lupamaksuun tai kotitalouksille myönnettävä tukiseteli investointeihin.
Korjaus-, lainaus- ja vuokrauspalveluiden edistäminen	Kestävämpi elämäntapa ja kulutuksen vähentäminen edellyttävät toimivia korjaus-, lainaus- ja vuokrauspalveluita, jotta kaikkea ei tarvitse hankkia itse ja tavaroiden käyttöikä voi pidentää. Kunta tukee näiden palveluiden järjestämistä alueellaan ja järjestää mahdollisuuksien mukaan oman tavaralainaamon esimerkiksi kirjastoon. Palveluita kehitetään yhdessä kunnassa toimivien yhdistysten ja muiden toimijoiden kanssa.	Olemassa olevista palveluista viestiminen on edellytys niiden suosion kasvattamiselle. Tarve lainaus- sekä vuokraus- ja korjauspalveluille nousi vahvasti esille kesällä 2024 toteutetussa asukas- ja vapaa-ajanasukaskyselyssä. Asukkaat ja vapaa-ajanasukkaat toivovat laajasti erilaisia kiertotalouden palveluita lainauspalveluista kierrätyskeskuksiin.
Vesihuoltolaitoksen energiatehokkuuden parantaminen	Vesihuoltolaitoksilla voidaan toteuttaa monenlaisia energiatehokkuustoimia liittyen veden tuotantoon ja jakeluun, jäteveden käsittelyyn sekä mm. aurinkosähkön tuotantoon tai lämmöntalteenottoon.	Kartoitetaan vesihuoltolaitoksen energiatehokkuuden nykytilanne sekä merkittävimmät kehittämiskohteet. Aikataulutetaan ja toteutetaan kannattavat energiansäästötoimet.
Kunnan vuokratalojen energia- ja ympäristötoimet	Parannetaan kunnan vuokratalokiinteistöjen energiatehokkuutta sekä kannustetaan asukkaita toimimaan kestävästi.	Kehitetään systemaattisesti kiinteistöjen energiatehokkuutta ja varmistetaan samalla muut ympäristönäkökohdat, kuten vesikalusteiden kunto, jätelajittelun toimivuus sekä polkupyörien turvallinen säilytys. Viestitään asukkaille kestävästä elämäntavasta ja kannustetaan esim. energiansäästöön kilpailujen tai muun toiminnan kautta. Toimenpiteillä lisätään samalla asumisviihtyvyyttä, kun varmistetaan palveluiden toimivuus.

Jätteiden määrän vähentäminen ja kierrätyksen tehostaminen	Jättemäärän vähentäminen sekä kierrätyksen tehostaminen säästävät luonnonvaroja ja tukevat tätä kautta ilmastotavoitteita. Samalla saadaan kustannussäästöjä.	Huolehditaan toimivasta kierrätyksestä ja siihen liittyvästä opastuksesta sekä kunnan omissa kiinteistöissä että asukkaille, vapaa-ajan asukkaille ja muille toimijoille. Toimintaa kehitetään yhteistyössä Salpakierron ja litin osalta Kymenlaakson Jätteen kanssa. Hyödynnetään tarjolla olevia viestintämateriaaleja, neuvontaa ja muita palveluita. Aktiiviseen lajitteluun kannustetaan myös varmistamalla yleisten lajittelupisteiden riittävyys ja toimivuus. Kierrätysmahdollisuuksista viestitään kunnan omalle henkilöstölle, asukkaille, vapaa-ajan asukkaille ja muille toimijoille sekä tarjotaan asianmukaiset mahdollisuudet kierrätykseen ja jätteiden määrän vähentämiseen. Osana muuta ilmastoviestintää nostetaan esiin kulutuksen kohtuullistaminen.
Lajittelun tehostaminen kunnan kiinteistöissä	Kunta toimii esimerkkinä päivittäisten ympäristöasioiden hoidossa. Siksi onkin tärkeää tarkistaa esim. jätteiden kierrätyksen toimivuus kaikissa kunnan kiinteistöissä ja toimipisteissä.	Ilmastosuunnitelman laadinnan yhteydessä kuntien henkilöstö on nostanut esiin tarpeen parantaa kierrätystä. Kiinteistöihin tarvitaan yhtenäiset jättepisteet, lajittelumerkinnot ja -ohjeistukset, sekä viestintää toiminnasta kaikille osapuolille.

3.Kestävän liikkumisen toimenpiteet

Toimenpide	Tausta	Toimenpiteen kuvaus
Kävelyn ja pyöräliikenteen edistämishjelman toteuttaminen ja seuranta	Kunnan kävelyn ja pyöräliikenteen edistämishjelmassa on kuvattu kestävän liikkumisen nykytila, tavoitteet sekä toimenpiteet jatkoon.	Kävelyn ja pyöräliikenteen edistämishjelman toteutusta seurataan vuosittain ja se päivitetään tarvittaessa. Toteutukselle varataan riittävät resurssit ja haetaan lisärahoitusta esim. Traficomien avustuksista tai muusta hankerahoituksesta. Lisätietoja: litin jalankulun ja pyöräilyn edistämishjelma (2022)
Kestävään liikkumiseen motivoivat kampanjat ja viestintä	Viestintä on keskeinen osa kestävän liikkumisen edistämistä ja toimintatapojen muuttamista.	Kunta toteuttaa vuosittain kestävän liikkumisen viestintää esim. Pyöräilyviikon tai Ympäristöviikkojen yhteydessä. Kohderyhmänä voivat olla yleisesti kunnan asukkaat tai esimerkiksi koululaiset. Viestinnässä yhdistetään hyvinvointi-, turvallisuus- ja ympäristönäkökohdat sekä näihin liittyvät toimijat.
Pyöräpysäköinnin ja -reitistöjen kehittäminen	Hyväkuntoinen, turvallinen ja houkutteleva pyöräilyinfra edistää kulkutapamuutosta. Turvallinen pyöräpysäköinti on edellytys pyöräilyn lisäämiselle.	Kunta toteuttaa runkolukittavat pyörätelineet ja tarvittaessa katokset esim. kouluille, liityntäpysäköintiin ja muille julkisille alueille. Pyöräpysäköinnissä huomioidaan sähköpyörien pysäköinti ja jatkossa myös latausmahdollisuudet keskeisimmillä paikoilla. Asukkaille viestitään mm. käytössä olevista pyörien liityntäpysäköintipaikoista. Pyöräreitistöjen suunnittelussa tehdään kuntien välistä sekä maakunnallista yhteistyötä, jotta liikkuminen saadaan mahdollisimman sujuvaksi ja turvalliseksi.
Kävely- ja pyöräteiden talvikunnossapidon parantaminen	Kävely- ja pyöräteiden talvikunnossapidolla mahdollistetaan kaikkien asukasryhmien turvallinen liikkuminen myös talvisaikaan.	Talvikunnossapidon nykytilanne ja parannustarpeet selvitetään. Seuraavien kilpailutusten yhteydessä selvitetään mahdollisuus ottaa käyttöön laatukriteerit

	Talvikunnossapidon kustannukset saadaan takaisin säästöinä hyvinvoinnin lisääntymisen ja liukastumistapaturmien vähenemisen kautta. Kunnossapidon haasteena ovat ilmastonmuutoksen myötä hankaloituvat keliolot, mikä näkyy etenkin talvisin teiden jäätymisenä lämpötilan vaihdellessa nollan molemmin puolin.	kävely- ja pyöräteiden kunnolle. Kunnossapidon laatua seurataan säännöllisesti ja veloitetaan esim. kunnossapidosta vastaavat pyöräilemään reiteillä talvisin. Kunnossapidon parantamisessa tehdään yhteistyötä ELY-keskuksen kanssa heidän vastuullaan olevien teiden osalta.
Kestävän liikkumisen kokeiluiden toteuttaminen v. 2025	Vuosi 2025 on kestävän liikkumisen teemavuosi Päijät-Hämeessä. Vuoden aikana toteutetaan erilaisia kokeiluja ja pilotteja, joiden avulla testataan tapoja viisaamman liikkumiseen edistämiseen. Teemavuosi toteutetaan yhteistyössä Lahden kaupungin, Päijät-Hämeen liiton sekä LAB-ammattikorkeakoulun KELPO-hankkeen kanssa.	Vuonna 2025 toteutettavat pilotit ja kokeilut määritetään tarkemmin viimeistään vuoden alussa. Kokeiluista kerätään palautetta, jonka avulla päätetään mahdollisesta jatkosta. Tärkeä osa toimintaa on kokeiluista ja koko teemasta viestiminen.
Kunnan henkilöstön kannustaminen kestäväan liikkumiseen	Kestävän liikkumisen, erityisesti kävelyn ja pyöräilyn, lisääminen edistää hyvinvointia ja vähentää tutkitusti sairaspöissaoloja työpaikoilla.	Henkilöstön kannustaminen liikkumaan kävelen, pyörällä tai joukkoliikenteen avulla etenkin lyhyempiä työmatkoja sekä mahdollisuuksien mukaan työpäivän aikaisia matkoja. Työpäivän aikana tapahtuvaa liikkumista voidaan tukea esim. lainapyörillä tai yhteiskäyttöisellä sähköautolla. Kunnassa voidaan toteuttaa työmatkaliikkumisen selvitys, minkä avulla saadaan tarkempi kuva henkilöstön liikkumisesta ja voidaan miettiä toimenpiteitä. Pyöräilyn kannalta on varmistettava turvallinen pysäköinti huomioiden sähköpyörien kasvava määrä, sekä toimivat sosiaaliltilat pyöräilijöille.
Työsuuhdepolkupyörien käytön edistäminen Hartolassa ja litissä	Työsuuhdepyöräedun avulla tuetaan henkilöstön hyvinvointia ja edistetään kestäväan liikkumista.	Viestitään henkilöstölle kunnassa käytössä olevasta työsuuhdepyöräedusta sekä kannustetaan pyöräilemään.

Kuntapyörien hyödyntäminen	Kehitetään ja ylläpidetään kuntaan sopiva järjestelmä yhteiskäyttöisiin tai vuokrattaviin pyöriin.	Kuntapyörien avulla voidaan tukea niin kunnan henkilöstön, asukkaiden kuin vapaa-ajan asukkaidenkin kestävää liikkumista. Kuntapyöräjärjestelmä voidaan kehittää yhteistyössä eri toimijoiden kanssa, jolloin siihen voi sisältyä esim. pyörien kunnostusta työpajoissa yhdistystoiminnan yhteydessä tai yritys yhteistyötä kustannusten jakamiseksi. Keskeinen osa toimintaa on olemassa olevista palveluista viestiminen, käytön seuranta ja kehittäminen.
Yhteiskäyttöautojen hankinta	Kunnan eri toimialojen ja yksiköiden käytössä olevan yhteiskäyttöauton avulla voidaan mm. säästää kustannuksissa, helpottaa työajojen hallintaa sekä edistää vähäpäästöisempien autojen hankintaa. Yhteiskäyttöauton voi tarjota myös asukkaiden käyttöön.	Selvitetään vaihtoehdot yhteiskäyttöautojen hankintaan ja toteutetaan kunnan kannalta toimivin malli. Toiminnan kustannukset saa usein katettua säästyneistä kilometrikorvauksista sekä mahdollisista käyttömaksuista työajan ulkopuolisista ajoista. Yhteiskäyttöauton käytön voi aloittaa kuntaorganisaation sisäisesti ja laajentaa tätä myöhemmin asukkaille.
Etätyömahdollisuuksien edistäminen	Hyvät etätyömahdollisuudet vähentävät työmatkaliikennettä. Kunta tukee sekä omien työntekijöiden että kuntalaisten etätyömahdollisuuksia. Asukkaiden ja vapaa-ajanasukkaiden etätyömahdollisuuksia voidaan parantaa tarjoamalla hyvin työskentelyyn soveltuvia etätyöpisteitä joko kunnan tiloissa tai yhteistyössä muiden toimijoiden kanssa.	Etätyöpisteistä kannattaa myös viestiä monipuolisesti, sillä ne voivat toimia vetovoimatekijöinä.
Tehokkaampien koulu- ja yhteiskuljetusratkaisujen suunnittelu ja toteutus	Koulukuljetusten hyödyntäminen osana muuta palveluliikennettä tukee sekä päästövähennystavoitteita, kustannustehokkuutta että erityisesti ikääntyvän väestön mahdollisuuksia asua maaseudulla.	Tarkastetaan tilanne koulu- ja yhteiskuljetusten toteuttamisen suhteen ja kootaan toimenpiteet kuljetusten käytön tehostamiseksi. Kehittämistoimien suunnittelussa ja toteutuksessa tehdään yhteistyötä palveluntarjoajien, kuten Lahden seudun liikenteen kanssa. Palveluliikenteeseen kehitetään

		helppokäyttöinen toimintamalli, josta viestitään näkyvästi kohderyhmille.
Kuljetus- ja ajoneuvohankintojen kriteerien kehittäminen	Laaditaan ja otetaan käyttöön kriteerit kuljetusten kilpailutuksiin sekä ajoneuvohankintoihin, jotta ilmasto- ja ympäristönäkökohdat saadaan huomioitua. Hankintakriteerit voidaan laatia asteittain tiukkeneviksi ja neuvotella palveluntarjoajien kanssa kalustotarpeista. Kunnan omia ajoneuvoja sähköistetään tai käytetään esim. biodieseliä.	
Junamatkustamisen kehittäminen litissä ja Kärkölässä	Junalla matkustaminen on ympäristön kannalta kestävä tapa tehdä työ- ja vapaa-ajan matkoja. Mahdollisuus junan käyttöön lisää kunnan houkuttelevuutta ja sitä onkin hyvä kehittää edelleen.	Edistetään junan käyttöä lisäämällä asemille esim. infotauluja, turvallisia pyöräparkkeja, liittymäpysäköintiä, sekä kehittämällä jatkoyhteyksiä. Viestitään asukkaille ja matkailijoille käytössä olevista palveluista ja seurataan matkustajamäärien kehittymistä. Tehdään yhteistyötä VR:n kanssa palveluiden parantamiseksi. Huomioidaan junamatkustaminen ja sen edistäminen maankäytön suunnittelussa.
Sähköautojen latauspisteiden lisääminen	Kunta voi tukea sähköautoilua varmistamalla latauspisteiden riittävyyden ja rakentamalla näitä tarvittaessa keskeisille paikoille.	Sähköautoilun infran riittävyyden seuranta ja latauspisteiden lisäys tarvittaessa esim. kunnanvirastolle, liikuntapaikoille tai muille yleisille alueille.
Paikallisten palveluiden tukeminen ja edistäminen	Paikallisten palveluiden saatavuus tukee niin kunnan elinvoimaa, yhteisöllisyyttä kuin tasa-arvoakin, kun palvelut ovat helposti saavutettavissa autottomillekin.	Kunta voi tukea paikallisten palveluiden saatavuutta osana elinkeinopolitiikkaa ja viestimällä saatavilla olevista palveluista. Asukkaat ja vapaa-ajan asukkaat toivoivat kesällä 2024 toteutetussa kyselyssä kuntiin lisää palveluita esim. lähiruokaan, korjaus- ja kierrätyspalveluihin, liikkumiseen sekä tavaroiden lainaamiseen ja vuokraamiseen liittyen. Kävelen ja

		pyörällä saavutettavat palvelut lisäävät myös mahdollisuuksia kestävään liikkumiseen.
Lähi- ja luontomatkailun edistäminen	Tuetaan vapaa-ajan kestävää liikkumista ja matkailumahdollisuuksia esim. pyöräilyreittien sekä luontopolkujen avulla. Edistetään mahdollisuuksien mukaan myös kohteisiin saapumista kävellen, pyörällä, kimpakyydeillä tai joukkoliikenteellä.	

4.Kestävän ruokajärjestelmän toimenpiteet

Toimenpide	Tausta	Toimenpiteen kuvaus
Kestäviin ruokavalintoihin kannustaminen kouluissa ja päiväkodeissa	Ilmastopäästöistä noin viidennes syntyy ruuantuotannosta ja kulutuksesta. On tärkeää, että lapset ja nuoret tiedostavat omien valintojensa vaikutukset ja myös ymmärtävät, mistä ruoka on peräisin. Ruuan arvostus vähentää hävikkiä ja auttaa tekemään parempia valintoja.	Kunta edistää kestäviä ruokavalintoja ja ruuan arvostusta esimerkiksi seuraavilla tavoilla: * Järjestämällä erilaisia kampanjoita ja tempauksia kouluissa ja päiväkodeissa esim. ympäristöviikoilla, hävikin seuranta yms. * Tekemällä varhaiskasvatuksessa yhteistyötä Marttojen kanssa ruokakasvatukseen, omien ruokakasvien kasvattamiseen ja marjastukseen liittyen. * Koululaisten maatilavierailuilla tietyillä vuosiluokilla. * Hyödyntämällä luonnonantimia esimerkiksi yhteisillä marja- ja sieniretkillä.
Kestävät valinnat kunnan ruokapalveluissa	Ruokapalveluiden kestävyysvalinnoilla voidaan vähentää päästöjä, tukea paikallista ruuantuotantoa sekä kannustaa lapsia ja nuoria terveellisiin ja ympäristöystävällisiin ruokailutottumuksiin.	Panostetaan lähi- ja kausiruokaan. Lisätään järvikalan käyttöä. Tarjotaan kaikille ruokailijoille mahdollisuus kasvisruokavaihtoehtoon ja pidetään säännöllisiä kasvisruokapäiviä (esim. kerran viikossa).
Kouluruuan arvostuksen ja ruokailijamäärien lisääminen	Kouluissa tarjotaan laadukasta ruokaa ja lounas tukee lasten ja nuorten jaksamista koulupäivien ajan. Tästä huolimatta etenkin nuoret saattavat vaihtaa kouluruokailun epäterveellisiin välipaloihin tai jättää lounaan väliin kokonaan.	Kehitetään kouluruokailun imagoa ja etsitään keinoja kannustaa lapsia ja nuoria kouluruokailuun.
Kasvisruokavaihtoehto tarjolla ruokalinjastoissa	Mahdollisuus valita kasvisruokavaihtoehto ei riitä, vaan kasvisruokaa pitää olla aidosti tarjolla ruokalinjastossa. Tämä on hyvää ruokakasvatusta ja rohkaisee lapsia rohkeasti syömään erilaisia	Päiväkodeista saadun kokemuksen perusteella tiedetään kasvisruuan menekin lisääntyneen ja jopa ylittäneen lihavaihtoehdon suosion niissä päiväkodeissa ja ryhmissä, joissa ruoka on linjastossa tarjolla muun

	ruokia. Etenkin päiväkotikäisille ja pienille koululaisille on tärkeää tarjota myös kasvisruokaa, sillä he eivät välttämättä osaa vielä sitä itse pyytää.	ruuan tapaan (sen sijaan, että olisi kannen alla linjaston päässä). Tämä lisää lasten rohkeutta kokeilla erilaisia ruokia ja voi lisätä kasvisruokien suosiota. Huolehditaan, että kasvisruoka on tarjolla ruokalinjastossa tasavertaisesti muiden ruokien kanssa ja tarjotaan lapsille mahdollisuus valita ja maistaa kasvisruokaa.
Ruokahävikin vähentäminen	Suomessa päättyy vuosittain jätteeksi noin 400 miljoonaa kiloa syömäkelpoista ruokaa. Ruokahävikki on maailmanlaajuinen ja monimutkainen ongelma, jonka ratkaisemiseen tarvitaan monenlaisia toimia. YK:n kestävän kehityksen tavoitteena on ruokahävikin puolittaminen vuoteen 2030 mennessä.	Ruokahävikin vähentämisellä kunnan omissa toiminnoissa ja koko kunnassa on merkittävä rooli päästöjen vähentämisessä. Kunta vähentää hävikkiä seuraavin keinoin: * Ruokapalveluissa tehdään säännöllistä hävikin seurantaa. * Kunnan ruokapalveluissa syntyvä hävikkiruoka myydään tai lahjoitetaan eteenpäin. * Järjestetään hävikkiruokaviikkoja. * Edistetään hävikkiruokaa tarjoavan Resq-sovelluksen käyttöä (kaupat ja ravintolat). * Kannustetaan kuntalaisia vähentämään hävikkiä. Aiheen ympärille on mahdollista rakentaa erilaisia tapahtumia, tietoisuuksia ja kursseja. Järjestämiseen on mahdollista ottaa mukaan myös muita toimijoita, jolloin aiheen ympärille voi rakentua uusia verkostoja ja lisätä yhteisöllisyyttä.
Lähiruuan tarjonnan parantaminen	Päijät-Hämeen maaseutukunnissa tuotetaan maailman parasta suomalaista ruokaa, jota kuluttajat haluavat ostaa myös suoraan tuottajilta. Kunta voi tukea lähiruuan menestymistä ja kulutusta mahdollistamalla	Paikallisten ruuantuottajien menestys vahvistaa kunnan elinvoimaa, huoltovarmuutta ja kotiseutuylpeyttä. Kunnan asukkaille ja vapaa-ajanasukkaille suunnatussa

	tuottajien ja asiakkaiden kohtaamisia esimerkiksi torilla tai REKO –lähiruokapiireillä.	kyselyssä nousi toistuvasti toive lähiruuan paremmasta saatavuudesta. Kunta mahdollistaa ja tukee alueen tilatuotteiden myyntiä järjestämällä REKO-myyntipäiviä tai lähiruuan myyntitapahtumia esimerkiksi torilla. Lisäksi kunta viestii lähiruuan tuottajista, joilta voi ostaa tarvikkeita tilamyynnin kautta.
Kestävän ruuantuotannon edistäminen	Kestävä ruuantuotanto on yhteiskunnan elinehto ja vaikuttaa merkittävästi myös kuntien elinvoimaisuuteen. Paikallinen ruuantuotanto lisää huoltovarmuutta ja edistää lähiruuan saatavuutta. Kunta voi edistää paikallisen tuotannon kestävyttä omilla hankinnoillaan sekä kannustamalla ruuantuottajia kestävään toimintaan.	Noin viidenNES suomalaisten ilmastopäästöistä syntyy ruuantuotannosta ja -kulutuksesta. Ruuantuotannon päästöjä voidaan vähentää muun muassa uudistavalla viljelyllä, erilaisilla energiaratkaisuilla sekä turvepeltojen toimilla. Toimet tukevat samalla maatalouden kannattavuutta, sillä esim. peltojen hiilensidontaa lisäävät toimet parantavat samalla niiden kuntoa ja energiatoimilla saadaan kustannussäästöjä. Kunta viestii yhteistyössä alueen toimijoiden kanssa vaihtoehtoista ruuantuotannon kasvihuonepäästöjen vähentämiseksi, tukee paikallisten ruuantuottajien jaksamista ja kannustaa ruuantuottajia kestävämpään toimintaan.
Yhteisölliset hedelmäpuut ja marjapensaات	Vapaassa käytössä olevat hedelmäpuut ja marjapensaات kunnan kiinteistöillä lisäävät lähiruuan hyödyntämistä ja ilostuttavat asukkaita.	Yhteisölliset vapaasti hyödynnettävät hedelmäpuut ja marjapensaات lisäävät viihtyisyyttä sekä vihreyttä taajama-alueella. Hedelmäpuita ja marjapensaita voidaan hyödyntää myös kouluissa ja päiväkodeissa opetuksessa. Istutetaan sopiville kunnan kiinteistöille omenapuita ja marjapensaita, joista kuntalaiset ja kunnassa vierailijat voivat itse käydä keräämässä lähiruokaa.

Palstaviljelyn mahdollisuuksien selvittäminen kunnassa	Palstaviljely luo kuntaan viihtyisyyttä, lisää lähiruuan saatavuutta ja ruuan arvostusta, sekä asukkaiden hyvinvointia ja yhteisöllisyyttä.	Selvitetään kunnan mailta palstaviljelyyn sopiva alue ja mahdollistetaan kuntalaisille oman viljelypalstan varaaminen sekä ohjeistusta ja tukea viljelyyn. Palstojen jakaminen ja muu käytännön toiminta voidaan järjestää yhteistyössä esimerkiksi paikallisen 4H-yhdistyksen kanssa.
Kalastukseen kannustaminen	Suomalainen järvikala on terveellistä ja ekologista ruokaa, mutta sitä voisi hyödyntää vielä paljon enemmän.	Kunta kannustaa asukkaita kalastamaan ja hyödyntämään järvikalaa esimerkiksi kampanjoilla ja projekteilla. Toimintaa suunnitellaan ja toteutetaan yhdessä paikallisten tahojen, kuten yhdistysten tai kalastajien kanssa.
Järvikalan käytön edistäminen	Järvikala on terveellistä ja ekologista lähiruokaa, jota hyödynnetään vähän sen tarjoamaan potentiaaliin nähden. Kalatalouden ja kalaelinkeinojen kehittäminen ovat tärkeitä kunnille sekä alueellisesti.	Kunta edistää järvikalan käyttöä erilaisin toimin yhteistyössä alueen toimijoiden kanssa. Hyödynnetään jo saatua rahoitusta ja sen tarjoamia mahdollisuuksia esim. Padasjoen kalasatamaan ja Asikkalan purkupaikkaan liittyen sekä edistetään aktiivisesti uusia toimia. Viestitään järvikalan hyödyntämisestä ja käytetään kalaa kunnan omissa ruokapalveluissa mahdollisuuksien mukaan.

5. Luonnon ja maankäytön toimenpiteet

Toimenpide	Tausta	Toimenpiteen kuvaus
Ympäristö- ja ilmastovaikutusten huomiointi kaavoituksessa	Kaavoituksella on käytössään monia keinoja rakentamiseen ja asumiseen liittyvien päästöjen ja luontovaikutusten vähentämiseksi. Kaavoitusmääräyksillä voidaan lisäksi edistää ilmastonmuutokseen sopeutumista.	Kunnan kaavoitus edistää kestävyyttä esimerkiksi: * Ohjaamalla kuntatasolla rakentamisen jo rakennetuille alueille julkisen liikenteen ja palveluiden äärelle. * Huomioimalla asuinalueilla uusiutuvan energian hyödyntämismahdollisuudet, esimerkiksi aurinkosähköpaneelien asentamisen. * Huolehtimalla kierrätyksen ja kiertotalouden toteutumisesta jättämällä asuinalueilla tilaa esim. yhteisille kierrätyspisteille tai yhteiskäyttöautojen parkkipaikoille. * Edistämällä ilmastonmuutokseen sopeutumisen toimia, kuten hulevesien hallinnan luonnonmukaisia menetelmiä ja kasvillisuuden säästämistä tonteilla. * Säästämällä olemassa olevia viheralueita, jotka tasaavat paikallisilmastoa ja edistävät hulevesien imeytymistä. * Ranta-alueiden käyttöön ja kaavoitukseen kiinnitetään erityistä huomiota sekä luonnon että virkistysarvojen näkökulmasta
Kuntametsien kestävä ja monitavoitteinen käyttö	Kuntametsien käytöllä on suora vaikutus mm. luonnon monimuotoisuuteen, hiilensidontaan sekä virkistysmahdollisuuksiin. Kestävällä metsien käytöllä kunta voi toimia esimerkkinä muille toimijoille eri intressien yhteensovittamisesta.	Kunnan metsästrategiassa ja -suunnitelmassa huomioidaan metsien monikäyttöön liittyvät tavoitteet. Metsäsuunnitelmia varten tehdään riittävät luontoselvitykset, jotta arvokkaat luontokohteet tunnistetaan ja turvataan. Kunnan metsissä siirrytään mahdollisuuksien mukaan jatkuvaan kasvatukseen sekä

		suositaan sekametsiä. Talousmetsissä tehdään aktiivisesti luonnonhoitotoimia ja vältetään avohakkuita etenkin luontoarvoiltaan tai virkistysen sekä matkailun kannalta tärkeillä alueilla.
Kuntametsien tilan seuranta	Kuntametsien tilaa ja käyttöä seurataan ja siitä raportoidaan vuosittain tekniselle lautakunnalle. Seurannassa huomioidaan taloudellisen tuoton lisäksi virkistyskäyttö, luonnon monimuotoisuus, hiilensidonta sekä mahdolliset myrsky- ym. tuhot. Kuntametsistä ja niiden tilasta viestitään asukkaille.	
Arvokkaiden luontokohteiden tunnistaminen ja huomioiminen	Riittävä tieto luontokohteista on välttämätöntä, jotta ne voidaan huomioida esim. maankäytön suunnittelussa ja päätöksenteossa. Purojen, norojen, kosteikkojen, lähteiden ja rantojen säilyttäminen on erityisen keskeistä.	Jo olemassa olevan luontotiedon kokoaminen yhteen helposti käytettävään muotoon. Esimerkiksi kaavoitushankkeissa kerätyn tiedon digitointi ja julkaisu kunnan karttapalvelussa. Kunnan sisäisen tiedotuksen lisääminen luontotiedosta ja sen käytöstä. Lisäselvitysten laatiminen tarpeen mukaan yhteistyössä alueen muiden kuntien sekä toimijoiden kanssa esimerkiksi Helmi-hankkeiden yhteydessä.
Yhdyskuntarakenteen hajautumisen pysäyttäminen	Yhdyskuntarakenteen hajautuminen näkyy etenkin liikenteen päästöissä, mutta vaikuttaa myös esim. energia- ja vesihuollon ratkaisuihin, palveluiden saavutettavuuteen, rakennusten energiatehokkuuteen sekä metsäkatoon ja luonnon monimuotoisuuteen.	Panostetaan maankäytössä olemassa olevan rakenteen hyödyntämiseen kulttuuriympäristön arvot huomioiden. Tiivistetään rakennetta taajamissa esim. ottamalla käyttöön tyhjiä tontteja ja huonokuntoisia rakennuksia. Jos rakentamista kohdentuu metsä- ja luontoalueille, minimoidaan haitat alueen suunnitteluvaiheessa ja selvitetään mahdollisuuksia haittojen kompensointiin.
Maankäytön kohdentaminen jo rakennetuille alueille	Maankäytön suunnittelulla on merkittävä rooli luonnon monimuotoisuuden turvaamisessa. Toiminnot tulisi keskittää jo käsitellyille alueille	Toteutetaan lieventämishierarkiaa maankäytössä: 1. Ensisijaisesti vältetään luontohaittoja sijoittamalla toimintaa luonnon kannalta vähemmän haitallisille alueille

	sekä huolehtia siitä, että kaiken suunnittelun pohjana on riittävästi luontotietoa.	2. Toissijaisesti lievennetään tapahtuvia luontohaittoja luontopohjaisten ja teknisten ratkaisujen avulla 3. Selvitetään mahdollisuuksia välttämisen ja lieventämisen jälkeen jääneiden luontohaittojen kompensointiin
Taajaman tiivistäminen hyödyntämällä esim. tyhjät tontit	Hyödynnetään olemassa olevaa yhdyskuntarakennetta ottamalla käyttöön esim. tyhjiilleen jääneet tontit ja rakennukset.	Kunnan aktiivinen rooli taajamien kehittämisessä ottamalla käyttöön tyhjät tontit sekä kannustamalla vajaakäyttöisten rakennusten käyttötarkoituksen muutokseen. Toiminta tukee sekä kestävästä maankäyttöä että viihtyisyyttä.
Taajamavihreän ja niittyjen kehittäminen	Viherpeitteisyyden lisääminen tukee luonnon monimuotoisuutta sekä asukkaiden hyvinvointia. Nurmialueiden muuttaminen niityksi auttaa pölyttäjiä, lisää monimuotoisuutta ja voi myös edistää esim. hulevesien hallintaa. Niittyjen hoitaminen on lisäksi kustannusten puolesta edullisempaa kuin nurmikoiden leikkaaminen.	Taajamavihreän lisääminen keskustoihin ja muille päällystetyille alueille lisää monimuotoisuutta ja viihtyisyyttä. Nurmialueiden muuttaminen niityksi sekä muu hallittu hoitamattomuus vaativat myös viestintää asukkaille, jotta toimien merkitys ymmärretään. Samalla voidaan kannustaa asukkaita ja vapaa-ajan asukkaita vastaaviin toimiin omilla tonteillaan. Viherpeitteisyyden lisäys taajamissa on myös osa ilmastonmuutokseen sopeutumista ja helteisiin sekä rankkasateisiin varautumista. Pienilläkin viheralueilla ja puilla on merkitystä veden imeytymiselle sekä lämpötilan tasaamiselle.
Luontotietoisuuden lisääminen	Luontotietoisuuden ja positiivisen luontosuhteen vahvistaminen ovat keskeisiä keinoja luonnon monimuotoisuuden säilyttämisessä. Kunta voi kannustaa asukkaita ja matkailijoita luonnossa liikkumiseen ja viestiä samalla luonnon merkityksestä.	Huolehditaan luontokohteista, kuten opastetuista reiteistä sekä laavuista ja lisätään reiteille tietoa luontoarvoista. Järjestetään esim. lintubongaustapahtumia sekä luontoretkeä yhteistyössä kunnassa toimivien yhdistysten ja muiden tahojen kanssa. Viestitään mahdollisuuksista retkeillä ja harrastaa lähiluonnossa. Toiminnalla tuetaan luonnon

		arvostamista sekä sitä kautta kestävämpien elämäntapojen omaksumista.
Uusien luonnonsuojeluun sopivien alueiden kartoittaminen kunnan alueella	Luonnonsuojelualueet tukevat luonnon monimuotoisuuden ja erityispiirteiden säilymistä. Ne ovat merkittäviä myös virkistysten, ihmisten hyvinvoinnin sekä matkailun kannalta. Lisäksi monimuotoiset metsät sopeutuvat paremmin ilmastonmuutokseen.	Päijät-Hämeen metsämaasta on Luonnonvarakeskuksen tilastojen mukaan 2 prosenttia tiukasti suojeltuja. Koko Suomen tasolla vastaava luku on 10 prosenttia. Kansallisten suojelutavoitteiden saavuttamiseksi kuntien tulisi osaltaan kartoittaa mahdollisuudet vanhojen tai muuten luontoarvoiltaan merkittävien metsien sekä muiden alueiden suojelemiseksi.
Ennallistamishankkeiden tukeminen ja mahdollistaminen	Ennallistamistoimien avulla voidaan edistää arvokkaiden elinympäristöjen tai muiden kohteiden palautumista kohti luonnontilaa. Kunnissa on toteutettu ennallistamistoimia esimerkiksi Helmi-elinympäristöohjelman tuella.	Kartoitetaan potentiaaliset ennallistamiskohteet ja haetaan toiminnalle rahoitusta esimerkiksi Helmi-ohjelmasta. Jatketaan ja laajennetaan kuntien välistä yhteistyötä sekä yhteistyötä järjestöjen ja muiden toimijoiden kanssa.
Vieraslajien aktiivinen torjunta	Vieraslajit ovat kasvi- ja eläinlajeja, jotka ovat levinneet luontaiselta levinneisyysalueeltaan muualle ihmisen mukana joko tahattomasti tai tarkoituksella. Haitalliset vieraslajit leviävät hallitsemattomasti ja vievät tilan alkuperäislajistolta sekä uhkaavat luonnon monimuotoisuutta. Haitallisia vieraslajeja ovat mm. jättiputki, jättipalsami, sahalinintatar eli jättitatar, japanintatar, kurttturuusu, lupiini ja espanjansiruetana.	Maanomistajalla velvollisuus hävittää haitalliset vieraslajit kiinteistöltään. (Laki vieraslajeista aiheutuvien riskien hallinnasta, 4 §). Kunta poistaa haitallisia vieraslajeja omilla alueillaan sekä muistuttaa kiinteistönomistajia toimista omilla kiinteistöillään. Riittävällä ohjeistuksella varmistetaan, ettei haitallisia lajeja levitetä edelleen esim. puutarhajätteen mukana ja torjunta suoritetaan oikein sekä turvallisesti. Vieraslajitalkoot ovat yksi keino torjua haitallisten lajien leviämistä luontoon. Lisäksi voidaan hyödyntää uudentyyppisiä keinoja innostaa asukkaita talkoisiin, kuten Crowdsorsa -palvelua.
Luonnon hyödyntäminen opetuksessa ja varhaiskasvatuksessa	Luonto on monipuolinen oppimisympäristö ja sen hyödyntäminen tukee mm. lasten ja nuorten luontosuhdetta, kestävien elämäntapojen muodostumista sekä terveyttä.	Toteutetaan säännöllisesti esim. lähiluontoretkiä sekä edistetään luonnossa tapahtuvaa oppimista. Linkitetään lähiluonto varhaiskasvatuksen ja koulujen ympäristökasvatusohjelmiin. Hyödynnetään ja

		kehitetään koulujen ja päiväkotien pihoja lisäämällä niihin viherratkaisuja.
Vesiensuojelun tehostaminen	Pintavesien ekologinen tila on Päijät-Hämeessä enimmäkseen hyvä, mutta useat järvet ovat vain tyydyttävässä kunnossa. Järviä kuormittavat maalta tulevat päästöt, joita ilmastonmuutos ja sen myötä lisääntyvät rankkasateet entisestään lisäävät. Myös vesistöjen lämpenemisellä on haitallisia vaikutuksia.	Vesiensuojelussa vaaditaan kunnalta aktiivisia toimia ja osallistumista esim. vesiensuojeluhankkeisiin sekä yhteistyöhön muiden toimijoiden kanssa. Yhteistyön ja mahdollisen ulkopuolisen rahoituksen, kuten Helmi-ohjelman kautta, voidaan toteuttaa esim. kosteikoita, laskeutusaltaita tai ennallistamistoimia. Hulevesien hallinta on yksi osa toimintaa ja sen merkitys lisääntyy ilmastonmuutoksen myötä.
Vesistöjen tilan seuranta järvien seurantaohjelman avulla	Pienjärvien tai -vesien seurantaohjelmassa määritellään seurannassa olevat järvet ja vesistöt sekä seurantatiheys. Toiminnan päätavoitteena on kerätä järvistä vedenlaatutietoa, jota voidaan käyttää vesistön tilan arviointiin sekä palvelemaan vesien suojelua, kunnostusta ja käyttöä. Seurantaohjelman laadinnan voi toteuttaa esimerkiksi opinnäytetyönä.	
Metsänomistajien kannustaminen kestäväan metsänhoitoon	Kunta voi toimia omistamisissaan metsissä esimerkkinä monitavoitteisen metsänhoidon mahdollisuuksista ja viestiä vaihtoehtoista yksityisille metsänomistajille.	Viestintä metsänomistajille luonnon monimuotoisuudesta ja ilmastokestävyydestä yhteistyössä kunnan ja maakunnan toimijoiden kanssa. Lisätään tietoa arvokkaista luontokohteista, kuten puroista ja kosteikoista, ja kannustetaan näiden omaehtoiseen suojeluun. Kunnan omien luontokohteiden ja metsänhoidon ratkaisuiden esitleminen ja esim. retket kohteisiin kannustavat muitakin tahoja toimiin.

6. Ilmastomuutokseen varautumisen toimenpiteet

Toimenpide	Tausta	Toimenpiteen kuvaus
Ilmastomuutoksen sopeutumistyön arviointi ja kehittäminen	Arvioidaan ilmastomuutokseen sopeutumisen toimien tilanne eri sektoreilla, päätetään mahdolliset jatkotoimenpiteet sekä toiminnan seuranta. Nykytilanteen arviointi sekä seuranta voidaan toteuttaa LAB-ammattikorkeakoulun kehittämän ilmaisen Askeleet-työkalun avulla.	Tarkasteltavat teemat ovat: liikenne, vesihuolto, metsät, helteen vaikutukset sekä rakennukset ja rakentaminen. Koska teemat ovat monialaisia, on tärkeää varmistaa kunnan asiantuntijoiden riittävä osallistuminen arviointiin ja jatkotyöhön. Mahdollisia jatkotoimia voidaan viedä eteenpäin yhdessä muiden kuntien kanssa sekä maakunnallisesti. Päijät-Häme kuuluu EU:n ilmastomuutoksen sopeutumisen missioon, minkä kautta voidaan hakea rahoitusta toimille esim. yhteistyössä alueen korkeakoulujen kanssa.
Tilojen jäähdytys osana helleaaltoihin varautumista	Ilmastomuutoksen myötä yhä pitkittyvät helleaallot asettavat tilojen jäähdytysjärjestelmät kovan paineen alle. Jäähdytysjärjestelmien tehokkuuden varmistaminen on tärkeää paitsi mukavuuden myös työturvallisuuden ja terveyden kannalta. Väestön ikääntyessä helteeseen liittyvät riskit kasvavat entisestään.	Helteeseen varaudutaan varmistamalla riittävän jäähdytysjärjestelmän kapasiteetin. Lisäksi tilojen lämpökuormaa vähennetään poistamalla ja sammuttamalla tarpeettomat laitteet ja valaisimet. Kosteuden poisto saa ilman tuntumaan vähemmän tukalalta. Jäähdytyksen yhteydessä voidaan hyödyntää myös lämmön talteenottoa. Tilojen viilennyksessä auttaa myös varjostus. Esimerkiksi ikkunat kannattaa suojata kaihtimin tai verhoihin. Suurempiin ikkunoihin on saatavilla myös erilaisia suojakalvoja. Rakennuksen ympärillä kasvava puusto ja muu kasvillisuus sekä erilaiset viherkatot ja -seinät laskevat rakennusta ympäröivää lämpötilaa.
Kuntalaisten hyvinvoinnista	Ilmastomuutos lisää sään ääri-ilmiöitä, kuten vaarallisia helteitä, mikä vaikuttaa ihmisten terveyteen ja hyvinvointiin. Kunta voi auttaa	Kunta selvittää juomaveden jakelun ja mahdolliset peseytymispaikat, joista asukkaat voivat saada apua kaivon kuivuessa tai kaivoveden pilaantuessa.

huolehtiminen ääritilanteissa	asukkaita selviytymään ilmastomuutoksen vaikutuksista esimerkiksi varautumalla kaivojen kuivumisesta aiheutuvaan veden tarpeeseen sekä tarjoamalla vanhuksille jäähdytettyjä oleskelutiloja.	Kuntalaisia tiedotetaan veden jakelusta ja ohjeistetaan kaivojen kuivumiseen varautumisesta. Hellepäivinä kuntalaisille tarjotaan mahdollisuus päästä jäähdytettyihin tiloihin.
Ilmastomuutoksen huomioiminen rakentamisessa	Ilmastomuutos lisää sateisuutta, hellejaksoja sekä muita sään ääri-ilmiöitä. Tällöin muun muassa kosteuden ja hulevesien hallinta sekä rakenteiden kuivumiskyky korostuvat. Toisaalta hellejaksot ja jäähdytystarve lisääntyvät. Nämä olosuhteet ja niiden muutos tulee huomioida jo alueiden, tonttien sekä rakennusten suunnitteluvaiheessa.	Olosuhteiden muutokseen voidaan varautua suunnittelemalla alueet ja rakennukset ilmastokestäviksi. Tämä tarkoittaa esimerkiksi kasvillisuuden jättämistä tonteille varjostuksen ja veden imeytymisen lisäämiseksi sekä hulevesien imeyttämistä tonteilla. Rakennusten suunnittelussa huomioidaan energiatehokas lämmitys ja viilennys sekä kosteuden hallinta. Ilmastomuutoksen vaikutukset arvioidaan ja huomioidaan kunnan omassa rakentamisessa sekä ohjeistetaan asukkaita ja muita rakennuttajia. Kilpailutuksissa edellytetään vastaavasti ilmastokestäviä ratkaisuja.
Puiden ja viherpeitteen lisääminen taajama- alueilla	Puut ja viheralueet vähentävät lämpösaarekeilmiötä sekä lisäävät viihtyisyyttä. Puuston tarjoama varjo on yhä tärkeämpää ilmaston lämmitessä ja helleaaltojen lisääntyessä. Lämpösaarekeilmiö koskee sekä kaupunkoja, taajamia että esimerkiksi koulurakennuskomplekseja tai ostoskeskuksia. Rakennuksiin varastoituu lämpöä, minkä takia alue lämpenee enemmän eikä viilene yhtä paljon kuin avoimet alueet. Lisäksi tiiviit, läpäisemättömät pinnat, kuten kadut ja	Kartoitetaan mahdollisuudet lisätä puita ja taajamavihreää keskustoihin sekä muille tiivistä rakennetuille alueille. Samalla huomioidaan mahdollisuudet parantaa hulevesien hallintaa vettä läpäiseviä pintoja ja kasvillisuutta lisäämällä. Kasvilajien valinnassa on tärkeää huomioida mm. helteidenkestävyys. Toimintaa onkin hyvä suunnitella ja toteuttaa yhdessä esim. alueen korkeakoulujen ja sopeutumiseen liittyvien hankkeiden kanssa. Puuston säilyttämisellä saavutetaan monia positiivisia vaikutuksia ilmaston muuttuessa. Puusto suojaa auringon säteilyltä viilentäen näin paitsi ulkoilmaa, myös läheisiä rakennuksia vähentäen niiden lämpökuormaa.

	pysäköintialueet, estävät jäähdyttävää haihtumista ja vaikeuttavat lisääntyvien hulevesien hallintaa.	Lisäksi puut haihduttavat vettä, mikä viilentää ilmaa. Talvella puut saattavat vähentää lämmityskustannuksia toimimalla tuulensuojina. Puut auttavat myös hulevesien hallinnassa. Lisäksi puut sitovat ilmasta hiilidioksidia sekä pienhiukkasia ja ilmansaasteita, jolloin alueen ilmanlaatu paranee ja päästöt vähenevät. Puut myös vaimentavat melua lehvästöllään. Lisäksi puut tuovat maisema-arvoa ja ovat osa kulttuuriympäristöjä tuoden näin hyvinvointivaikutuksia.
Metsien myrskytuhojen ennaltaehkäisy	Ilmastomuutoksen myötä metsien myrsky- eli tuulituhot tulevat lisääntymään kovien tuulten lisääntyessä ja lumettoman ja roudattoman ajan pidentyessä. Muuttuvat olosuhteet on syytä huomioida kuntametsien hoidossa, sekä viestiä muille metsänomistajalle keinoista ennaltaehkäistä tuhoja.	Metsän tuulituoja estetään mm. välttämällä avohakkuita, suunnittelemalla hakkuut kestävästi ja istuttamalla puita aukko- ja aukkopuikalle. Tuulen voimakkuus ei kohoa yhtä korkeaksi metsässä kuin aukkopuikalla. Monimuotoinen metsä on ilmastokestävämpi. Sekametsäisyyden lisääminen sopivilla puulajeilla on tärkeää.
Hulevesien hallinta ja hulevesitulvariskien arviointi	Ilmastomuutoksen myötä hulevesien hallinta nykyisellä infrastruktuurilla vaikeutuu, sillä rankat sateet lisääntyvät kaikkina vuodenaikoina. Myös lisääntyvät lämpötilanvaihtelut aiheuttavat aiempaa enemmän hulevesitulvia talvisin. Hulevesien hallinnan parantaminen sekä hulevesitulvariskien arviointi vähentävät tulvariskejä sekä tulvista johtuvia vahinkoja.	Hulevedet pyritään ensisijaisesti käsittelemään niiden syntypaikalla esimerkiksi imeyttämällä maahan. Rakennetut kosteikot ovat lisäksi tehokas keino hulevesien hallitsemiseksi sekä vesistökuormituksen vähentämiseksi. Vesistökuormituksen rajoittamiseksi selvitetään lisäksi mahdollisuuksia suodattaa hulevesiä. Vesistöt, purot, ojat ja pienvedet toimivat luontaisina hulevesien hallitsijoina, joten niille tulee varata riittävät suojavyöhykkeet. Kuntien vastuulle kuuluu hulevesitulvariskien alustava arviointi, hulevesitulvien kannalta merkittävien

		tulvariskialueiden nimeäminen sekä tulvavaarakartan laatiminen sekä toimeenpano.
Pohjaveden suojelusuunnitelman päivitys ja ylläpito	Vesistöjen ja pohjavesien suojelu on osa huoltovarmuutta, sillä pohjavesi muodostaa Suomessa merkittävän osan hyödynnettävästä raakavedestä. Sään ääri-ilmiöt lisäävät pohjavesien saastumisen riskiä, joten suojeluohjelman päivittäminen vastaamaan muuttuvia sääoloja on tärkeää. Suojelu on pitkälti ennakkointia, sillä mikäli pohjavesi pääsee huonoon kuntoon, sitä on usein vaikea ja kallista puhdistaa.	Pohjavesien suojelusuunnitelma ennaltaehkäisee pohjavesien laadun heikkenemistä ja määrän vähenemistä. Suunnitelmassa tulee tunnistaa alueen riskitekijät ja luoda niille toimenpidesuosituksia riskien vähentämiseksi. Lisäksi siinä tulee esitellä yksityiskohtaiset tiedot pohjavesialueen maaperä- ja pohjavesiolloista. Nämä tiedot tarvitsevat säännöllistä päivitystä maankäytön kehittyessä sekä olosuhteiden ja ilmaston muuttuessa. Pohjavesien suojelusuunnitelmalla edistetään myös yleisemmin vesistöjen tilaa ja muun muassa vesienhoitosuunnitelman tavoitteiden saavuttamista.
Vesihuoltolaitoksen varautumistoimet	Ilmaston muuttuessa rankkojen sateiden määrä lisääntyy ja talven säätilat vaihtelevat, jolloin tulvia voi esiintyä aiempaa enemmän myös maan ollessa jäässä. Myös kuivuuskauden jälkeisen sateen aiheuttavat lisääntynyt kuormitus vesistöihin ja maaperään. Vesihuoltolaitokset ovat yleisesti varautuneet pinta- ja pohjavesiin kohdistuviin riskeihin, mutta riskejä ja haavoittuvuuksia on syytä tarkastella vielä näiden ilmastomuutoksen tuomien muutosten näkökulmasta.	Eräs tarkasteltava asia on myös vuotovesien vähentäminen. Vuotovesi on vettä, joka pääsee maaperästä viemäriverkoston huokoisten tai viallisten putkien, putkiliitosten, tarkastuskaivojen tai -putkien kautta. Vuotovesipaikkojen selvittämisen jälkeen vuotovesien määrää tulee vähentää korjaamalla vialliset putket ja liitokset. Vuotovesien määrää voidaan vähentää myös pyrkimällä ennakoimaan viemäriverkoston korjaustoimenpiteitä.
Katu- ja tievaurioiden ennaltaehkäisy	Ilmastomuutoksen myötä infrastruktuurin säänkestävyyttä tulee entisestään parantaa. Tieverkko joutuu koetukselle muun muassa vaihtelevien lämpötilojen ja lisääntyvien sateiden vuoksi. Ilmaston lämmetessä	Tie- ja katuvauriot ilmenevät päällystevaurioina sekä sateiden pintaosan pehmenemisenä ja tien rungon kantavuuden heikkenemisenä, jolloin tie voi muuttua kulkukelvottomaksi. Kunnan vastuulla olevien katujen kunnosta huolehtimisen lisäksi kannustetaan

	kelirikkoa esiintyy kevään lisäksi yhä enemmän myös syksyisin ja talvisin, jolloin teiden korjausvelkaa syntyy helposti.	yksityisteiden omistajia toimiin sekä edistetään yhteistyötä ELY-keskusten kanssa muun tiestön osalta. Kunta viestii yksityisteiden avustushakujen yhteydessä ilmastonmuutokseen varautumisesta sekä kysyy suunnitelluista tai tehdyistä toimenpiteistä hakuvaiheessa.
Valmiusharjoitukset ja varautumisen tason ylläpito	Ilmastonmuutoksen myötä erilaiset sään ääri-ilmiöt yleistyvät Päijät-Hämeessä ja voivat aiheuttaa uudenlaisia haasteita, kuten taajamatulvia, sähkökatkoja tai tarvetta vedenjakelulle kuivuusjaksojen aikana. Jo olemassa olevassa valmius- ja varautumistoiminnassa on syytä huomioida muuttuva toimintaympäristö.	Valmiusharjoituksilla kartoitetaan, onko varautumisen taso riittävä. Tärkeänä tavoitteena on säilyttää yhteiskunnan elintärkeät toiminnot, ihmisten turvallinen arki sekä elinkeinoelämän toimivuus. Varautumista voidaan tehdä äkillisiin kriiseihin liittyen sekä huolehtimalla esimerkiksi energian saatavuudesta, omavaraisuudesta sekä elinvoimaisesta alku- ja elintarviketuotannosta.

7. Viestinnän ja ympäristökasvatuksen toimenpiteet

Toimenpide	Tausta	Toimenpiteen kuvaus
Ilmastotyön näkyvyys ja viestinnän vastuiden jako	Viestintä on keskeisessä asemassa kaikkien ilmasto- ja kestävyystavoitteiden saavuttamisessa. Viestintää tehdään sekä sisäisesti omalle henkilöstölle ja luottamushenkilöille että asukkaille ja muille kunnan toimijoille.	Sovitaan vastuut ja työnjako viestinnässä. Tehokas ilmastoviestintä on konkreettista ja esittelee kunnan käytännön toimia. Onkin tärkeää, että kaikki toimialat viestivät omista toimistaan. Ilmastoviestinnälle on lisäksi hyvä sopia vastuuhenkilö, joka koordinoi toimintaa ja osallistuu esim. kuntien yhteisen viestinnän toteuttamiseen. Seurataan viestinnän toteutumista ilmastosuunnitelman seurannan yhteydessä ja tehdään aktiivisesti yhteistyötä toisten kuntien ja muiden toimijoiden kanssa. Positiivisella ilmastoviestinnällä kannustetaan toimiin sekä kunnan sisällä että ulkoisesti.
Ilmastotyöhön osallistaminen	Ilmastotavoitteiden saavuttamiseen vaaditaan kaikkien toimijoiden ja sektoreiden osallistumista ja siksi onkin tärkeää saada heidän näkemyksensä huomioitua ilmastosuunnitelman toteutuksessa ja tulevilla päivityksissä.	Edistetään aktiivisesti tapoja osallistaa eri toimijoita ilmasto- ja kestävyystyöhön ja varmistetaan, että näkemykset huomioidaan. Asukkaita tavoitetaan mm. erilaisissa tapahtumissa ja tilaisuuksissa, heille voidaan järjestää kyselyitä tai kokeilla erilaisia toimintamalleja, kuten asukasraatia. Nuoret ovat yksi tärkeä kohderyhmä, joiden tavoittamisessa koulut ja myös yhdistykset ovat tärkeässä roolissa. Yhdistyksissä on paljon aktiivisia toimijoita ja yhteistyö yhdistysten kanssa onkin toimiva tapa edistää vuoropuhelua. Yhdistystoimijoiden kanssa voidaan järjestää tapaamisia keskeisten teemojen

		käsittämiseksi tai pyytää lausuntoja ja kommentteja esim. kaavoitukseen. Yrityksiä voidaan tavoittaa ilmastokumppanuus-toimintamallin kautta tai muuten kunnan elinvoimatoiminnan yhteydessä.
Suunnitelmallinen ilmastoviestintä vuosikellon ja teemaviikkojen avulla	Oikea-aikainen ja suunnitelmallinen ilmastoviestintä lisää ilmastoviestinnän kattavuutta ja vaikuttavuutta. Ilmastoviestinnän tukemiseksi otetaan käyttöön viestinnän vuosikello sekä osallistutaan järjestelmällisesti valtakunnallisiin ja alueellisiin teemaviikkoihin.	Viestinnän vuosikello mahdollistaa viestinnän suunnitelmallisuuden sekä rytmittämisen. Vuosikellon avulla viestintä jakaantuu tasaisesti ympäri vuoden ja viestinnän sisältöjä, kohderyhmiä ja kanavia voidaan suunnitella ja kohdentaa tehokkaammin. Valtakunnallisiin ja alueellisiin teemaviikkoihin osallistuminen mahdollistaa ilmastoaiheiden monipuolisen esittelyn ympäri vuoden. Teemaviikkojen aikana saadaan helposti näkyvyyttä kunnan ilmastotyölle. Mahdollisia teemaviikkoja ovat esimerkiksi energiansäästöviikko, Päijät-Hämeen ympäristöviikot ja pyöräilyviikko. Vuosittain toistuvat teemaviikot on helppo rytmittää viestinnän vuosikelloon.
Monipuolinen kestävän kehityksen viestintä	Kunnan monipuolinen ilmastoviestintä lisää tietoisuutta ilmastotyön eri osa-alueista ja motivoi kuntalaisia toimimaan ilmaston hyväksi. Viestinnässä voidaan kertoa mm. kunnan omista hyvistä käytännöistä, kestävästä elämäntavoista, jakaa erilaisia vinkkejä tai osallistaa kuntalaisia erilaisten kampanjoiden ja kilpailujen kautta. Lisäksi viestintää tulee tehdä erilaisille kohderyhmille, kuten vakiasukkaille, vapaa-ajanasukkaille, koululaisille ja nuorille, kunnan vuokra-asujille tai järjestöille.	Viestintä kestävyysasioista, esimerkiksi veden- ja energiansäästöä on tärkeää, jotta kynnys tiedon etsimiseen ja omaksumiseen osaksi arkea olisi mahdollisimman matala. Vinkkien ja toimien tulee olla käytännöllisiä ja tavalliseen arkeen sopivia, jotta ne olisivat motivoivia. Ideoinnissa ja monipuolisuuden lisäämisessä voi hyödyntää esimerkiksi tekoälyä sekä eri sidosryhmien, kuten nuorten näkemyksiä. Myös viestinnän suunnitelmallisuus viestinnän vuosikellon avulla edistää monipuolisuutta.

	Myös viestinnän kanavien tulee olla monipuolisia: viestintää tehdään nettisivujen ja sosiaalisen median lisäksi esimerkiksi tapahtumissa ja messuilla, oppaissa ja lehdissä tai luovilla kampanjoilla.	
Ympäristökasvatusohjelman valmistelu ja käyttöönotto	Ympäristökasvatusohjelmien luominen varhaiskasvatukseen ja kouluihin edistää niin kasvatus- ja koulutusympäristöjen kuin lasten ja nuorten toimintatapojenkin kehittymistä kestävä kehityksen mukaisiksi. Ympäristöohjelman tulee sisältää monipuolisia toimenpiteitä kestävä kehityksen ja ympäristötietoisuuden edistämiseksi. Ohjelman valmistelun lisäksi sen käyttöönottoa ja toteutusta tulee seurata vaikuttavuuden varmistamiseksi.	Ympäristökasvatusohjelma huomioi muun muassa ilmastonmuutoksen, luonnon monimuotoisuuden ja luontokadon, kestävä ruokajärjestelmän, energiatehokkuuden, kiertotalouden sekä jätteen vähentämisen ja kierrätyksen niin opetuksen kuin muidenkin käytäntöjen kautta. Ohjelmassa on hyvä huomioida myös kokemusten vaikutus oppimiseen ja toteuttaa ympäristökasvatusta mm. erilaisilla vierailuilla ja tutustumiskäynneillä sekä luonnossa oppimisella (esimerkiksi vähintään yksi vierailu / vuosiluokka). Ympäristökasvatusohjelman kautta voidaan lisäksi edistää yhteistyötä oppilaiden, opettajien, vanhempien ja mahdollisesti myös muiden alueen toimijoiden kanssa. Ympäristökasvatusohjelma voi olla myös osana varhaiskasvatus- ja opetussuunnitelmaa.
Koulujen ja päiväkotien liittäminen ympäristöohjelmiin	Vihreä lippu on Suomen suurin kestävä kehityksen ohjelma ja kansainvälinen ympäristömerkki päiväkodeille, kouluille, oppilaitoksille ja vapaa-ajan toimijoille. Salpausselkä Geoparkin alueella on myös mahdollisuus hakea Geoparkin varhaiskasvatusohjelmaan.	Vihreä lippu ohjaa päiväkoteja ja kouluja pitkäjänteiseen, tulokselliseen ja innostavaan toimintaan. Ohjelma tarjoaa kattavat materiaalit ja asiantuntijoiden tuen ympäristökasvatuksen toteuttamiseen. Salpausselkä Geoparkin varhaiskasvatusohjelma on Geopark alueen kunnille maksuton ja se tarjoaa hyviä vinkkejä, materiaaleja ja verkostoitumismahdollisuuksia kestävä kehityksen mallialueella.

Ympäristöviikkojen viettäminen kouluissa	Päijät-Hämeen ympäristöviikkoja vietetään vuosittain touko-kesäkuun vaihteessa. Ympäristöviikoissa ovat mukana kaikki Päijät-Hämeen kunnat.	Kouluissa vietetään vuosittain ympäristöviikkoja ympäristö- ja ilmastokasvatuksen sekä kestävien elämäntapojen edistämiseksi. Suunnitellaan kunnassa toimintamalli ympäristöviikkojen toteuttamiseen ja osallistutaan vuosittain toimintaan. Osallistuminen voi tarkoittaa esim. julistekilpailuun osallistumista, luontoretkeilyä sekä nuorten toteuttamaa viestintää. Lapset ja nuoret otetaan myös mukaan ympäristöasioista viestimiseen, jolloin tavoitetaan eri kohderyhmiä, etenkin nuoria, paremmin kuin kunnan tavanomaisella viestinnällä.
Lukion ilmastokurssi	Lukiossa opintoja voidaan toteuttaa myös paikallisia näkökulmia huomioiden. Lukiokurssilla nuoret perehtyvät ilmastomuutokseen ja tutustuvat oman kuntansa tekemään ilmastotyöhön ja ilmastotavoitteiden etenemiseen. Asiaan perehtyneet nuoret voivat viestiä havainnoistaan kuntalaisille ja osaltaan vaikuttaa myös päättäjiin ja virkamiehiin.	Suunnitellaan ja toteutetaan vuosittain toistuva lukiokurssi, jossa opiskelijat perehtyvät ilmastomuutokseen ja kunnan ilmastotoimiin sekä alueen päästökehitykseen. Opiskelijat tekevät kurssilla viestintää kunnan ilmastotyön etenemisestä. Nuorten tekemä ilmastoviestintä vastaa paremmin heidän toiveitaan ja tarpeitaan. Se lisää kiinnostusta ja tietoisuutta ilmastoaiheista sekä monipuolistaa kunnan viestintää. Lukiokurssi voidaan suunnitella yhdessä muiden alueen lukioden kanssa.
Kaavoituskatsauksen hyödyntäminen ilmastoviestinnässä	Vuosittain julkaistava kunnan kaavoituskatsaus on hyvä kanava tavoittaa asukkaita nostamalla siihen merkittävimmät ilmasto- ja ympäristöasiat.	Kaavoituskatsaus on luonteva paikka tuoda esiin kestävyysasioita, koska jo maankäyttö- ja rakennuslain yleisenä tavoitteena on järjestää maankäyttö ja rakentaminen niin, että luodaan edellytykset hyvälle elinympäristölle sekä edistetään ekologisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti kestävää kehitystä.

		Katsaukseen on helppo lisätä muutakin ajankohtaista kunnan kestävyysasioihin liittyvää tietoa.
Ympäristöaiheiset tilaisuudet ja näyttelyt	Näyttelyt ja muut tilaisuudet ovat opettavaisia sekä lisäävät yhteisöllisyyttä ja osallisuutta. Kirjasto ja muutkin kunnan tilat voivat toimia alustana erilaiselle ympäristöön liittyvälle kulttuuritarjonnalle sekä viestinnälle näyttelyiden, luentojen ja muiden tilaisuuksien muodossa.	Järjestetään kirjastoissa tai muissa kunnan tiloissa kestävyysaiheisiin liittyviä tilaisuuksia ja näyttelyitä. Kirjastossa ja muissa kunnan tiloissa asioi eri ikäisiä ja -taustaisia asiakkaita, joten välitettävä tieto tavoittaa laajasti. Yhteistyö muiden alueen kuntien kanssa lisää tapahtumien toteutuksen tehokkuutta ja tunnettuutta.
Ilmasto- ja kestävyysviestintään panostaminen sisäisessä viestinnässä	Ilmasto- ja kestävyysasioista tulee viestiä monipuolisesti kunnan sisällä, jotta toimet ja tieto tavoittaisivat mahdolliset osapuolet ja olisivat mahdollisimman tehokkaita. Eri alojen henkilöstö voi hyödyntää jo olemassa olevaa tietoa sekä saada uusia ideoita muiden käytännöistä. Viestimällä löydetään yhteistyön paikkoja, mikä lisää toimien vaikuttavuutta.	Sisäiseen ilmastoviestintään voidaan panostaa esimerkiksi viestimällä säännöllisesti kunnan sisäisissä kanavissa, järjestämällä yhteisiä tapaamisia tai esittelemällä asioita muiden tilaisuuksien yhteydessä. Tiedon jakaminen jo tehtävistä toimista kannustaa mukaan. Samalla on hyvä kerätä ideoita ja parannusehdotuksia jatkoon.
Ilmastokumppanuuden edistäminen	Ilmastokumppanuuden tavoitteena on kannustaa yrityksiä entistä kestävämpään toimintaan sekä tuoda tehtyjä toimia näkyväksi.	Ilmastokumppanuus-toimintamalli on käytössä koko Päijät-Hämeessä ja se on osoittautunut toimivaksi tavaksi edistää kestävyttä sekä kunnan ja yritysten välistä yhteistyötä. Toiminta vaatii kuitenkin panostusta, jotta siitä saadaan laajempaa ja näkyvämpää. Yritysten saaminen mukaan ilmastokumppanuuteen vaatii aktiivista viestintää ja suoria yhteydenottoja yrityksiin. Jotta yrityksille olisi aidosti hyötyä ilmastokumppanuudesta, tulisi lisäksi muuta toimintaa kehittää ja tarjota yrityksille esim. verkostoitumismahdollisuuksia sekä näkyvyyttä kunnan viestintäkanavissa.

		Myös seuranta tulee kehittää, jotta voidaan arvioida tehtyjen toimien vaikutusta ja kannustaa niiden kautta muita mukaan.
Ilmastokokouksen järjestäminen säännöllisesti	Päijät-Hämeen ilmastokokous on Päijät-Hämeen alueen kuntapäätäjille suunnattu tiedotus- ja verkostoitumistapahtuma. Ilmastokokous on järjestetty vuosina 2023 ja 2024 ja palautteen perusteella koettu toimivaksi ja tarpeelliseksi käytännöksi. Päijät-Hämeen kunnat jatkavat yhteistyössä ilmastokokouksen järjestämistä säännöllisesti, sillä tilaisuus vahvistaa maakunnallista ilmastotyötä ja tarjoaa mahdollisuuden kuntien yhteistyön tehostamiseen sekä hyvien käytäntöjen jakamiseen.	Päijät-Hämeen kunnat sopivat keskenään ilmastokokouksen järjestämisen toimintavastuista, rahoituksesta ja ajoituksesta. Tilaisuus voidaan järjestää esimerkiksi osana Päijät-Hämeen ympäristöviikkoja.
Kunta haastaa asukkaat, yhdistykset ja yritykset ilmastotoimiin	Kunta on ottanut haasteen vastaan ja sitoutunut ilmastotoimiin. Omalla toiminnallaan se toimii esimerkinnäyttäjänä, mahdollistajana sekä kannustajana. Kunta organisaationa ei kuitenkaan pysty takaamaan kestävää tulevaisuutta yksin, vaan onnistumiseen vaaditaan yhteistyötä. Kunta haastaa kaikki asukkaat, yhdistykset ja yritykset ilmastotoimiin yhteisen planeetan ja tulevaisuuden puolesta. Kaikkien ei tarvitse tehdä kaikkea, mutta jokainen voi tehdä jotain!	Onko kotona huomioitu energiankulutus? Kuljetko lyhyet matkat kävellen tai pyörällä auton sijaan? Voisiko liha-aterian vaihtaa silloin tällöin kasvisversioon ja uusia tavaroita hankkia vain todelliseen tarpeeseen? Järjestääkö yhdistyksesi tapahtumia, jossa ympäristönäkökulmat on otettu huomioon esimerkiksi tarjoilujen, välimatkojen tai lajittelumahdollisuuksien osalta? Kannustaako yhdistys jäseniään kestäviin valintoihin? Yrittäjä, onko toiminnan kestävät ratkaisut viilattu kuntoon, olisiko mielessä innovaatioita ilmastomuutokseen liittyen? Onko työntekijöitä sitoutettu ilmasto- ja ympäristötyöhön Selviääkö yritys muuttuvissa toimintaympäristöissä nyt ja tulevaisuudessa?

		Onnistuneeseen ilmastotyöhön tarvitaan mukaan kaikki! Kunta haastaa kaikki kunnan toimijat huomioimaan oman toimintansa ilmastovaikutuksia ja tekemään parempia valintoja hyvinvoinnin ja tulevaisuuden turvaamiseksi.
--	--	--